

Нейтралізація соціальних засад злочинності може стати найважливішою передумовою реалізації того потенціалу розвитку, який існує в Україні і на використання якого спрямовані економічні, соціальні та державно-правові перетворення. Однією з головних передумов цієї нейтралізації є вивчення соціальних передумов закономірності зародження й розвитку при ринковій трансформації рис осіб, які беруть участь у певних типах злочинів; соціальне підґрунтя і соціальні механізми формування типових для ринкових умов видів злочинної діяльності; діяльнісні, соціальні й соціально-психологічні шляхи нейтралізації впливу злочинного середовища на суспільство, а також соціальні механізми підвищення ефективності використання цих шляхів.

Список літератури: 1. Варналій З., Лукашенко А. Правове регулювання підприємництва в Україні // Право України. – 1997. – № 12. – С. 20-31. 2. Гегель Г.В.Ф. Філософія права: Пер. с нем. – М.: Мысль, 1990. – 524 с. 3. Голенкова З.Т. Гражданское общество в России // Соц. исследования. – 1997. – № 3. – С.25-36. 4. Дурдинець В. Боротьба із злочинністю має бути всеохоплюючою й ефективною // Право України. – 1998. – № 1. – С. 25-33. 5. Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание: Пер. с англ. – М.: Центр «Суд.-прав. реформа», 1998. – 352 с. 6. Конституція України. – К.: Юрінком, 1996. – 80 с. 7. Мейхью Леон. Социология права // Американская социология: перспективы, проблемы, методы / Под ред. Парсонса Т.: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1972. – С. 220-234. 8. Мельник М. Німеччина на шляху боротьби з корупцією // Право України. – 1997. – № 11. – С. 111-115. 9. Сташис В.В., Бажанов М.І. Шляхи оновлення кримінального законодавства України // Вісн. Акад. прав. наук. – 1993. – №1. – С. 112-121. 10. Шемшученко Ю. Теоретичні проблеми формування правової держави // Право України. – 1995. – № 12. – С. 7-10.

О.М. Сахань, канд. соціол. наук

РОЛЬ ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ У ПРОЦЕСІ ЗАКОНОТВОРЕННЯ

Законотворення — складний процес, який виникає й розвивається під впливом багатьох чинників, у тому числі політико-психологічних, що домінують у політико-правових відносинах суспільства. Від змісту та своєчасності тих чи інших законів багато в чому залежить життя суспільства і кожної окремої людини. Створення законів, тобто нормативно-правових актів з ключових питань суспільного та державного життя, відбивається свідомо й цілеспрямовано. Природно, що при цьому відбиваються інтереси й законодавця, у тому числі корисливі.

Закон — це насамперед текст, припис, наказ робити або не

робити щось. Він створюється під впливом суб'єктивних чинників, пов'язаних із розвитком психічних якостей законодавців, їх менталітетом, і свідомістю, освітою, життєвим досвідом, професійними навичками, місцем у політичному житті даного суспільства, а також і особливостями їх зв'язків із політичними інститутами, системою влади в цілому тощо. Однак виникнення і зміст будь-яких законів пов'язано не лише з індивідуальними рисами їх авторів, а й з *об'єктивними умовами суспільного життя* — політичними, економічними, соціальними, духовними та іншими, які разом із суб'єктивними утворюють ланцюжок чинників законотворення, де політико-психологічні відіграють важливу роль.

Щоб виявити, які ж саме чинники утворюють групу політико-психологічних, і з'ясувати механізм їх впливу на законотворення, треба простежити взаємодію тих соціальних систем, у межах яких так чи інакше вони виявляються й діють. Серед цих систем головними є *політика і право, закон і право, політика і закон*.

Політика і право — це дві важливі підсистеми соціально-політичної організації. Саме в політичному просторі відбувається їх певне поєднання в єдину систему, тобто політика і право розвиваються з урахуванням одне одного. Політична організація завжди спирається на право, навіть коли це право на одноособову владу. У демократичній політиці воно стає визначним інститутом; сучасну державну іноді розуміють як правову.

Політика, як організаційна, регулятивна і контрольна сфера життєдіяльності суспільства, спрямована головним чином на досягнення, утримання й реалізацію влади індивідами й соціальними групами задля здійснення власних запитів і потреб. Для досягнення суспільного співіснування, забезпечення реалізації провідних інтересів існуючих груп і прошарків суспільства, збереження цілісності всіх його елементів використовується сукупність дій, заходів, установ, органів, але в першу чергу право.

Право являє собою систему встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, які виражають волю домінуючої в суспільстві частини населення, спрямовані на врегулювання суспільних відносин відповідно до цієї волі, дотримання й виконання яких забезпечується цілеспрямованою діяльністю держави шляхом як переконання, так і державного примусу. Інакше кажучи, право виступає в ролі регулятора поведінки людини, що відбиває міру її волі. Критерій цієї міри в різні історичні епохи й у різних народів був різним, так, у родовому суспільстві взаємини людей регулювалися на основі звичаїв, ритуалів, обрядів, традицій та ін. Їх порушення тягло за собою осуд і покарання всіма співпле-

мінниками.

З появою держави виникла необхідність у державно-владному регулюванні суспільних відносин за допомогою права. Спочатку роль державної влади зводилась переважно до санкціонування звичаїв, надання загальнообов'язкового характеру певним релігійним нормам тощо. Але постулово правотворча діяльність стає монополією держави, яка створює для цього спеціальні законодавчі органи та суди. Так виникли звичаєве право і прецедентне право. З цього часу тільки держава здатна забезпечити загальнообов'язковість соціальних норм у масштабах всього суспільства. Однак у рабовладницькому суспільстві право поширювалося тільки на вільних, у феодальному воно передбачало привілеї. Буржуазне суспільство знищило привілеї у праві, тобто зробило його рівним для всіх громадян.

Сучасне суспільство взяло в спадщину позитивні риси права, встановлені буржуазними революціями минулого. Особливий акцент було зроблено на так званому суб'єктивному праві, на правах людини. Право стало частиною політичного середовища, де особистість (громадянин) виступає як суб'єкт суспільних відносин і де інтереси держави й індивіда повною мірою співпадають. Таким чином, держава бере на себе обов'язки щодо себе й громадян, а громадяни погоджуються чи ні з правом певної держави, володіючи при цьому правами й обов'язками.

Отже, правова система створює правовий простір, який обмежує вольові й діяльні зусилля різних політичних суб'єктів, у тому числі й самих законодавців. У тому суспільстві, де політична структура складається тривалий час, право досить доволі відбиває реальність, виступає кристалізованою формою природного процесу. А там, де будується нова суспільно-політична структура (приміром, у пострадянській Україні чи Росії), право виступає формоутворюючим елементом. Якщо при створенні першого правового простору не враховувати соціальну психіку суспільства, сутність соціального характеру, народного духу, менталітет, психічний склад людей, недооцінювати їх соціальні й національно-етнічні особливості, можна очікувати виникнення масового невдоволення народу діями влади, навіть спровокувати формування почуття ненависті серед людей, що може викликати громадянську війну.

Результати досліджень сучасної політичної психології надають практичні рекомендації (перш за все владі), як запобігти цим негативним явищам у суспільстві. Заслуговує на увагу шкала виміру соціальної психіки суспільства запропонована О.А. Донченко [2, с. 122], за допомогою якої відкривається

можливість глибше осягнути сутність утворюючих її політико-психологічних компонентів. У шкалі визначено шість бінарних (подвійних) опозицій: екстраверсія — інтроверсія; екстернальність — інтернальність; інтуїція — сенсорика; раціональність — ірраціональність; стабільність — нестабільність; чоловіче — жіноче.

Якщо в психокультурі соціуму домінує одна з функцій — шкал, то з'являється відповідний характер, своєрідність соціуму — суспільства, спільності, особистості. Наприклад, бінарна опозиція шкали “екстравертованість — інтровертованість” характеризує певну установку й спрямованість на суспільно зразкову психіку, на довколишній світ, світ зовнішніх об'єктів, світ інших соціумів (екстраверсія) або на явища власного світу, внутрішні проблеми соціуму (інтроверсія). Так, Україну можна віднести до суспільств, орієнтованих на інтровертний стиль реакції, яким характерна передусім закритість (Англія, Австрія, Індія, Китай, Росія, Японія та ін.). Народи в них самобутні, здатні залишатися самими собою у будь-яких ситуаціях, влаштовують своє життя і побут відповідно до домінуючих у суспільстві тенденцій соціальної психіки. У реформах і нововведеннях такі суспільства зорієнтовані на внутрішні тенденції й традиції, потреби й інтереси; можливості й цілі в них ініційовані зсередини, їм притаманна здатність навчатися на власному досвіді народ у таких суспільствах порівняно спокійний, терплячий, миролюбивий. “Нехай буде гречка, аби не суперечка” або “Терпи душа — в раю будеш”, — кажуть українці. Українська терплячість більше тяжіє до неспішного завоювання внутрішньої свободи; кредо українця — “Моя хата з краю” та “Сам собі хазяїн”. Реформи в таких суспільствах відбуваються повільно, перемагає поступовість.

Для екстравертованих суспільств США, Франції, Польщі та інших держав властиві такі риси, як відкритість, динамізм, орієнтованість на об'єкти й об'єктивні дані, більш прямолінійний національний характер. Зразки для наслідування вони беруть ззовні, з інших соціумів і культур; дух неспокійний, але такий, що не утруднює себе заглибленою рефлексією. Народу притаманні любов до слави й зовнішнього самовираження, схильність до ризику й імпульсивність, висока культура спілкування й контактність.

Природно, що законодавцям із суспільств різної бінарної опозиції (інтровертованої й екстравертованої) як суб'єктам політико-правових відносин властиві ті психологічні риси, що домінують у психокультурі їх соціуму, той менталітет (сукупність певних психологічних якостей народу), що дає змогу по-своєму сприймати, усвідомлювати природне суспільно-політичне оточення і самих себе, що,

в свою чергу, впливає на зміст і дію законів, які вони створюють. Бо соціальна психіка суспільств різна. Явища й процеси політико-правової практики з надіндивідуального, надспільного вливаються у свідомість індивіда, певної спільності й відбиваються в їх сприйнятті, уяві, волі тощо, утворюючи самостійний психологічний аспект свідомості суб'єктів, який є відображенням політичного життя суспільства, процесу формування мотивів свідомості й діяльності людей, у тому числі законотворення.

Отже, у межах взаємодії політики і права діють головним чином такі політико-психологічні чинники процесу законотворення, як соціальний характер, народний дух, менталітет, політична свідомість, уявлення суб'єктів політико-правових відносин.

Закон і право є вираженням усезагальної волі народу, і тільки на цій усезагальності має бути побудований закон. Закони повинні бути знаряддям здійснення права. За їх допомогою, застосовуючи силу, людей примушують дотримуватися встановленого порядку. Проте дієвість та ефективність такого знаряддя залежить від того, наскільки адекватним (тобто відповідним праву) є закон.

Право виникло з потреби людей захистити себе від сваволі співплемінників, запобігти хаосу, який поширюється в суспільстві, якщо його члени керуються тільки принципом сили. Закон виник як самостійне джерело права ще в стародавні часи і прийшов на зміну правовому звичаю, тобто відбулася поступова "юридизація", кодифікація — вираження права в описаних законах. Юридичне право вважається відбиттям прав людини, зокрема її права на справедливість, рівність можливостей тощо. Разом з тим воно накладає на людей і зобов'язання, норми, додержання яких є необхідним для охорони прав інших.

Правові норми забезпечують державним примусом. Звичайно, правова норма (приміром, закон) не повинна суперечити моральним цінностям. І навпаки, її дія буде ефективнішою, якщо вона буде не лише зовнішнім чинником, регулюючим поведінку, але й придбає виправдання і увійде до внутрішнього світу людини як певна моральна установка. Але в суспільстві завжди виявляються люди, які ведуть себе протиправно, тому для гарантування рівності прав необхідна примусова діяльність держави. За допомогою держави праву надається загальнообов'язкове значення шляхом зведення його норм до закону. Усі люди мають бути рівними перед законом і однаково додержуватися правових норм. Правова норма має жорсткий механізм своєї реалізації: або ж людина живе за законом, або до неї будуть застосовані санкції з боку держави. правомірність поведінки індивіда встановлює спеціальна державна структура — суд. Гарантією

того, що в суспільстві будуть додержуватися права в цілому і прав кожної людини є правова демократична держава, яка повинна діяти в інтересах народу на підставі володарювання закону, поділу влади й визнання рівності й свободи за всіма учасниками демократичного процесу.

Правова держава являє собою своєрідну політичну організацію, підпорядковану праву, в якій діяльність її органів влади та посадових осіб ґрунтується на засадах конституційності й законності; ця діяльність підконтрольна незалежним судам, обмежена законами, якими керуються всі державні структури, чиновники й державні діячі.

Як уже зазначалося, держава обмежена законом. Відповідати принципам правової держави буде не будь-який закон. Закони встановлюються нею, і завжди існує небезпека прийняття такого з них, який буде суперечити інтересам населення і працювати на чиновників (як було це вже за радянських часів, особливо в сталінську епоху). Закону належить бути правовим, тобто гарантувати рівною мірою права й свободи усім громадянам держави.

У естві будь-якого державного закону закладені протиріччя, які викликають гостру політичну боротьбу в царині законотворення. З одного боку, вони мають задовольнити загальносуспільну потребу порядку й злагоди, а з іншого — завжди виражати волю пануючої в суспільстві верстви. Закон має бути відбиттям суспільного права й разом з тим сам може бути (і часто буває) його джерелом. Підґрунтя права — не у відносинах сили, корисливих інтересах чи в звичайному утилітаризмі; право базується на цінуванні людьми спокійного й керованого розумом спілкування із собі подібними. Прагнення до цього внутрішньо властиве кожній людині. Ось чому відмінні між себе люди потребують мати й підкорятися певним, однаковим для всіх суспільним нормам, вимогам, які опосередковують їхнє спілкування і взаємодію.

Таким чином, у взаємодії закону і права головними виступають такі політико-психологічні чинники законотворення, як потреби людей у захисті свого життя, майна та власності, бажання врегульованого суспільного життя, рівності всіх перед законом, усвідомлена згода підкорятися правовим нормам і законам, упевненість, що винних обов'язково буде притягнуто до заслуженого покарання.

Взаємодія політики і закону визначає ще деякі з політико-психологічних чинників законотворення. Прийняття законів — предмет гострої політичної боротьби, безпосередньо пов'язаної зі змаганням за державну владу. Адже закони, як і влада, можуть бути засобом упередженого задоволення, захисту чийось корпоративних

інтересів.

Оскільки закони формулюються людьми цілеспрямовано і відбивають якісь їх інтереси (іноді корисні), оскільки є певна навмишна двозначність їх змісту й тлумачення. Завжди існує можливість тлумачити закон як такий, що відповідає праву, нагальним потребам буття, навіть коли це не зовсім так. Політичне значення його певною мірою зумовлено ще й тим, що закон, будучи результатом свідомого формулювання, водночас може виконувати й правотворчу функцію, має певний правотворчий потенціал. Він встановлює таку норму поведінки людини, яка відповідає соціальній справедливості.

Законодавець впроваджує свою політику, створюючи закон як мистецтво можливого за відповідних соціально-історичних умов. Це може призводити до закріплення в суспільній практиці запропонованих ним норм і цінностей, якщо законодавцеві вдається відбити потреби часу, створити нове, відповідаюче потребам суспільства. Така властивість закону здатна породити ілюзію, боїмто все життя ґрунтується на юридичних законах, пробудити абсолютистські претензії законодавця.

Саме так сталося в Радянському Союзі, коли права людини сприймалися як похідні державного закону, норми, директивно видані владою, як "турбота" і "дар" держави. Перші п'ять років після Жовтневої революції 1917 р. Росія взагалі була державою революційної законності, коли замість правових законів правили ідеали революційної доцільності. Пізніше командно-адміністративна система затвердила розуміння права як юридично визнаної міри свободи ("дозволяється те, що визначено законами"), як вираження в законах державної влади пануючих у суспільстві економічних, політичних і соціальних інтересів. Сталося ототожнення права й закону, що породило ілюзію всесилля закону, директиви, наказу, постанови. Політику як галузь відносин і форму діяльності людей монополізувала верховна партійна влада, а пересічні особи, не розвиваючись політично, змирялися зі своїм становищем неpolітичних істот, зливалися й губилися в політичному процесі, перетворювалися на об'єкт і засіб політико-психологічного маніпулювання. Психологія жертвності поширювалася й укорінювалася у свідомості мас.

В епоху тоталітаризму затверджувалася й заохочувалася психологія руйнування, а не творення. Вона ґрунтувалася на зовнішній соціально-політичній стабільності політичних структур, яка насправді не була такою; адже невдоволення народу життям, як правило, не виплескувалося назовні, а була закритим і заритим у собі. Відсутність самостійності мислення не сприяла опору тоталітарному політичному режиму. Отже, у народів колишнього СРСР склався

менталітет байдужості, що приймає всі структури на рівні політико-правового життя, відносини правління, керівництва. Затвердилося переконання, нібито варто лише прийняти хорошу постанову, закон, а далі вже само по собі виникне реальне право.

Відзначаючи різницю в ментальності радянських людей і громадян західних держав, Ф. Іскандер пише: "Західна людина не боїться начальства, але платою за це є повага до закону. Складася непомітна суспільна угода. Міцність її ґрунтується на взаємній вигоді додержання закону і властями, і громадянами.

Наша людина до останнього часу боялася начальства, але платою за це була неповага до закону там, де начальство цього не бачить. Це також суспільна угода. Власті без слів... домовилися з народом: кради, але не попадайся, зате ніколи не питай у начальника, чому він начальник... Щоб спрацювала нова психологічна установка, треба, щоб начальство саме навчилося поважати закони і підкорятися їм. Але це йому дається ще важче, ніж народові, тому воно ніяк не може звикнути до думки, що повинне сьогодні підкорятися своєму вартовому псу" [3].

Наслідком укорінення в суспільстві психології байдужості, псевдоколективізму, формального ставлення до політико-правових процесів замість очікуваного зміцнення закону виявилися девальвація, недійовість останнього, поширення правового нігілізму серед громадян. "Коли надто бажають перетворити закон на вираження волі більшості, забувають, що він має бути вираженням усезагальної волі" [4, с. 205]. До того ж нерозрізнення права й закону, переважання закону над правом стало однією з причин поширеного у пострадянських суспільствах конфлікту між гілками державної влади, підґрунтям політичного волюнтаризму.

В останні роки ментальність суб'єктів політико-правових відносин змінюється у зв'язку зі зрушеннями в масовій свідомості людей, спричиненими змінами в їх самосвідомості, в психології громади, у владі, в екології, в національному самопочутті, у формах спілкування тощо. Людська психіка внаслідок зростаючої політизації не відображає справді політичного. Психологія колективізму (точніше, псевдоколективізму) призводить до формальної участі у політиці й праві, породжує байдужість до політико-правових процесів. Некомпетентних державних діячів і політиків критикують, морально засуджують, але соціальні, екологічні, політичні та інші проблеми практично ніхто вирішувати не збирається.

Сучасну ментальність в українському суспільстві неможливо формувати на основі колишніх бюрократичних, нормативно заданих зверху підходів. Вона вимагає інших, заснованих на реальних

причинно-наслідкових зв'язках, на становленні мотивів, життєвих орієнтацій, на суверенності й самостійності кожної особи. І якщо, за словами М. Бердяєва, абсолютному є місце в душі політика, в суб'єкті, то в політиці воно неможливе [1, с. 214], як і в законах правової держави.

Отже, демократизація суспільного життя, реформування його на засадах лібералізму передбачає визнання того, що дії й рішення держави, її повноважних органів, у тому числі законодавчих, мають бути зумовлені проблемами життя громадського суспільства. Для діяльності законодавця важливо розуміння того, що в суспільстві, яке прагне панування вільного ринку в державі, не може бути цілковитої першості політики над економікою, законодавства над реальними нормами людських взаємин. Будь-який закон працює, доки він за-требуваний у суспільстві, доки існують знаряддя його реалізації.

Законодавець повинен враховувати політико-психологічні чинники об'єктивного й суб'єктивного характеру при створенні нового закону, чітко уявляти умови, що сприяють появі нового законодавчого акта, наслідки його реалізації. Прийняття закону має бути актом, який не тільки надає людям якість права, а й завершує об'єктивний процес формування права. Правова держава є головним фундаментом законотворення; створюється вона як необхідний елемент розвитку саме громадянського суспільства.

Для відповідно всієї системи законів сутності правової держави необхідно, щоб закони та інші правові акти державних органів не суперечили головним, тобто конституції. Людина, як громадянин держави, повинна мати певні права й обов'язки, які не можуть порушувати права та обов'язки іншої людини. Кожен громадянин вправі регулювати своє життя за принципом: "Дозволено все, що не заборонено законами". У правовій державі ніхто, крім суду, не має права визнавати людину винною в порушенні законів.

В Україні за чинною Конституцією закони приймаються Верховною Радою України або шляхом референдуму. Конституція містить перелік питань, які можуть вирішуватися виключно законами України. Існує спеціальна парламентська процедура проходження законопроектів, яка має такі стадії: законодавча ініціатива, обговорення проекту, його прийняття і введення в дію. За кожним законом, за кожною процедурою стоять законодавці — суб'єкти політико-правових відносин. Тому чітке розуміння умов, під впливом яких створюється кожний закон, врахування політико-психологічних чинників законотворення сприятиме появі дійсно правових законів, відповідаючих потребам суспільства, кожної окремої людини й сутності правової держави.

Список літератури: 1. Бердяев Н.А. Судьба России. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 256 с. 2. Донченко О.А. Концепція соціальної психіки суспільства // Філософ. і соціол. думка. – 1994. – № 1. – С. 118–158. 3. Искандер Ф.А. Письмо друзьям // Правда. – 1990. – 3 дек. 4. Рокар М. Трудиться с душой: Пер. с фр. – М.: Междунар. отнош., 1990. – 339 с.